

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
кафедра юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Фінансове право»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право
(право)

за темою – «Предмет метод система фінансового права»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС (з юридичних дисциплін)
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри (юридичних дисциплін) (протокол від 29.08.2023 № 1)

Розробники:

1. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС, доктор юридичних наук, доцент Панасюк О.В.;
2. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат юридичних наук Пономарьова Я.О.;
3. Викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС Новик М.Ю.

Рецензенти:

1. Професор кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат юридичних наук, професор Шуміло О. М.
2. Завідувач кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету, кандидат юридичних наук, доцент Кузнецова М. Ю.

План лекції

1. Поняття, предмет і метод фінансового права.
2. Джерела фінансового права.
3. Система фінансового права.

Література:

Навчальна та наукова література:

1. Захарченко В. Ю. Податкова система : практичні питання застосування норм податкового кодексу України / За заг. ред. В.Ю.Захарченка. К. : Юрінком Інтер, 2011. 368 с.
2. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т. / кол. авторів. К. : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. 2389 с.
3. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / В. Е. Теліпко, А.С. Овчаренко, С. А. Пасанюк / За заг. ред., М. Я. Азарова. К. : Центр учбової літератури, 2010. 480 с.
4. Пирожкова Ю. В. Фінансове право : Навчально-методичний посібник у схемах і таблицях. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. 121 с.
5. Роль В. Ф. Фінансове право : Навч. посіб / В. Ф. Роль, В. В. Сергієнко, С. М. Попова К. : Центр учбової літератури, 2011. 392 с
6. Фінансове право : підручник / Ю.М. Жорнокуй, О.В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та ін., за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець. 2-ге вид. доп. та перероб. Харків : Екограф, 2015. 500 с.

Додаткова література з навчальної дисципліни

1. Бюджетний процес в Україні : навч. посіб. / І. П. Лопушинський, Ю. С. Гаврилюк, Я. М. Казюк ; Херсон. нац. техн. ун-т. Херсон : Грінь Д. С., 2011. 363 с.
2. Фінансове право: навч. посіб. / М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький, А.О. Лукашев та ін.; за заг. ред. М.П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010. 288 с.
3. Фінансове право України : навч. посіб./М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький, О.А. Лукашев та ін.; за заг. ред. М.П. Кучерявенка. Х.: Право, 2010. 288 с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Бюджетний кодекс України. Офіційний вісник України від 13.08.2010., № 59. Стор. 9. Ст. 20-47. URL: <https://data.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 року. 2011. № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. Стор. 556. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/stru#Stru>

1. Поняття, предмет і метод фінансового права

Фінансове право є галуззю публічного права.

Фінансове право – це публічна галузь права, що містить сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі створення, розподілу й використання фондів коштів (фінансових ресурсів) держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій.

Фінансова наука – спеціалізована галузь наукових знань, наукова діяльність, спрямована на вивчення фінансів у теоретичному і практичному аспектах, а також форм організації і функціонування їхніх окремих інститутів.

Українське фінансове право як наука є галуззю фундаментальних знань та науково-практичних юридичних знань, яка повинна забезпечити глибоке теоретичне та практичне освоєння фінансового права як галузі права, розвиток та удосконалення фінансового законодавства, практики його застосування, а також правове навчання, з метою підвищення рівня фінансово-правової грамотності в країні.

Під час аналізу фінансово-правових відносин необхідно розмежовувати фінансове право як галузь права, як навчальну дисципліну і як науку.

- Фінансове право як галузь охоплює сукупність правових норм, що регулюють фінансову діяльність держави та органів місцевого самоврядування.

- Фінансове право як навчальна дисципліна, навчальний курс охоплює вивчення правових норм, передбачає навчання фінансовому праву.

- Фінансове право як наука містить сукупність знань, категорій, положень, що відображають зміст фінансово-правових норм, особливості

їхнього застосування на практиці.

У суспільно-історичних реаліях фінансова наука постає у трьох виявах:

- як певна сукупність знань, відомостей, інформації про фінанси;
- діяльність, пов'язана з продукуванням знань про фінанси;
- сукупність колективів, інститутів, установ і підрозділів, які забезпечують здійснення фінансової наукової діяльності.

Фінансове право регулює специфічний вид відносин, що виникають у процесі формування, розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, необхідних для виконання функцій органами держави і місцевого самоврядування.

Предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають з приводу формування, розподілу, перерозподілу, використання та контролю публічних фінансових ресурсів (фондів грошових коштів) у процесі діяльності держави (органів державної влади) та органів місцевого самоврядування. Критерієм відмежування фінансово-правових відносин від інших видів відносин, що також мають грошовий характер, є те, що однією зі сторін таких відносин є саме держава, яка повинна виражати і забезпечувати реалізацію публічних фінансових потреб та інтересів.

Фінансове право регулює відносини, що виникають при:

1. встановленні бюджетної системи
2. розподілі доходів і видатків між ланками фінансової системи
3. бюджетному процесі
4. зборі обов'язкових платежів і податків
5. при фінансуванні видатків
6. державному кредиті
7. страхуванні
8. кредитуванні
9. розрахунках
10. регулюванні грошового обігу і валютному регулюванні.

Відносини, що становлять предмет фінансового права, характеризуються певними рисами:

- формуються у сфері фінансової діяльності держави;
- реалізуються в процесі руху (формування, розподілу та використання) грошових фондів публічного характеру;
- об'єктом відносин є грошові фонди держави та територіальних громад;
- передбачають виняткову роль держави в цих відносинах.

Функція права у галузі фінансів полягає в охороні міри і порядку взаємних дій держави, а з другого боку - юридичних і фізичних осіб від будь-якої сваволі.

Норми фінансового права дають:

1. можливість розпоряджатися державі коштами в достатній кількості (це норми, що регламентують доходи)
2. точно врахувати рух коштів (казначейські правила)
3. забезпечувати використання коштів у відповідності з інтересами держави.

У науці фінансового права фактично сформувалося два підходи.

Методом фінансового права: є імперативний метод і метод владних приписів.

Імперативний метод фінансово-правового регулювання передбачає нерівність суб'єктів відносин, що забезпечує особливий стан і специфічну роль держави. Цей метод виявляється у владних приписах, наказах одним суб'єктам з боку інших, що представляють державу, органи самоврядування. Метод, заснований на владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, притаманний також іншим галузям права (наприклад, адміністративному), але під час регулювання фінансових відносин він набуває особливостей, що виявляються в конкретному змісті, а також у колі органів, уповноважених державою на владні дії.

Держава, закріплюючи вимоги щодо досягнення першочергових потреб

(формування коштів для забезпечення виконання державних функцій), встановлює чіткі межі поведінки підлеглих суб'єктів.

Наприклад, обов'язок сплати податку опосередковано правом вимагати його сплату і контролювати його. Певна свобода зобов'язаних суб'єктів можлива лише в межах імперативних приписів. Режим свободи можливий у декількох формах:

- свобода в межах імперативного суб'єктивного права, чи безумовне право фінансового органу на перевірку може реалізовуватися ним за власним планом, але в разі цього обов'язковою є реалізація цього права, що є одночасно і його обов'язком, засобом здійснення його функцій;

- свобода певного суб'єкта в межах делегованих державою прав припиняти правовідносини (наприклад, зарахування сум податкової застави в рахунок податкового зобов'язання);

- свобода зобов'язаних осіб у разі використання специфічних прав (наприклад, права на застосування податкових пільг, податкового кредиту).

Владність як зміст методу фінансово-правового регулювання має свої особливості, що і реалізуються в імперативних приписах у сфері фінансової діяльності держави:

- перевага у фінансово-правовому регулюванні позитивних зобов'язань. Держава, видаючи владні розпорядження, зобов'язує суб'єктів до їх виконання (причому нерідко в однозначно визначеній формі);

- метод владних розпоряджень виступає як імперативний – суб'єкти фінансового права чітко виконують обов'язки відповідно до приписів законів і підзаконних актів; права при цьому є похідними від обов'язків;

- методом владних повноважень регулюються підстави виникнення правовідносин з огляду на те, що за наявності певного юридичного факту суб'єкт права зобов'язаний вступити в ці правовідносини і чітко дотримуватися приписів закону, а не волі обрання;

- метод характеризується юридичною нерівністю суб'єктів, коли одні суб'єкти володіють однобічними юридично-владними повноваженнями щодо

інших суб'єктів, тоді як останні не мають адекватних повноважень стосовно владних суб'єктів.

2. Джерела фінансового права

Джерела фінансового права – це правові акти представницьких, виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що містять фінансово-правові норми.

Джерелами права вважаються:

- нормативно-правові акти;
- санкціоновані звичаї;
- прецеденти (судові чи адміністративні);
- міжнародні угоди.

Джерела фінансового права – це зовнішня форма виразу фінансово-правових норм, які видає держава, її органи та органи місцевого самоврядування або органи, що визнані державою і представляють фінансові інтереси суспільства чи окремих категорій громадян.

Джерело фінансового права має:

- встановлювати певні правила поведінки;
- бути виданим компетентним органом (переважно органами державної влади);
- чітко відповідати матеріальній і процесуальній сторонам функціонування.

Джерела фінансового права можуть бути систематизовані згідно з певними принципами:

I. На підставі владної територіальної ознаки (зазвичай це стосується видів нормативних актів):

1. Загальнодержавні нормативні акти;
2. Республіканські (Автономна Республіка Крим);
3. Місцеві нормативні акти.

II. За характером правових норм:

1. Нормативні акти, що містять правові норми загального характеру,

прийняті компетентними органами у встановленому порядку;

2. Ненормативні акти, що не містять правових норм загального характеру.

III. За особливостями правового регулювання і характером установалення:

1. Звичай, санкціонований компетентними органами в установаленому порядку.

2. Прецедент, який поширився в країнах англосаксонської системи, особливо за наявності прогалин у законодавстві.

3. Міжнародні договори (конвенції, угоди). Міжнародні договори наділені різною юридичною чинністю.

4. Правова доктрина, яка характерна для мусульманських країн, де, будучи одним з важливих джерел шаріату, заповнює прогалини законодавства відповідно до розпоряджень мусульманської доктрини.

5. Нормативно-правовий акт – найважливіше, а іноді єдине джерело фінансового права. В деяких випадках інші джерела розглядаються як похідні від нормативного акта.

Система нормативно-правових актів і система законодавства, не будучи синонімами, тісно пов'язані і взаємозумовлені. Саме тому аналіз системи фінансового законодавства і надає основне уявлення про джерела фінансового права України.

Необхідно провести розмежування між системою фінансового права і системою фінансового законодавства. Якщо перша являє собою сукупність відносин, що регулюються фінансовим правом, то друга – зовнішнє вираження фінансових правовідносин, своєрідне усвідомлення їх суспільством на певному етапі, закріплене за допомогою наявних у його розпорядженні нормативних важелів.

Фінансове законодавство, виступаючи формою реалізації фінансового права, містить досить широке коло нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність. Основу фінансового законодавства мають становити

тільки закони і найважливіші підзаконні акти (здебільшого – прирівняні до законів).

Основою нормативних правових актів, що регулюють фінансові правовідносини, безумовно, є закони. Законодавчі акти, що є в основі фінансового законодавства, становлять певну систему:

Загальні фінансові закони – зазвичай їх становлять закони, що регулюють основи фінансової системи. Це переважно фундаментальні закони, що встановлюють основи бюджетної системи, місце її окремих елементів. В Україні вони практично не представлені, хоча й обговорювалися перспективи розроблення фінансового кодексу, закону про фінанси.

Загальні нефінансові закони – конституційні закони чи закони, що належать до інших галузей права, які містять фінансові норми (найбільш принципові положення, що регулюють основи оподаткування, затверджуються на конституційному рівні (повноваження органів державної влади і управління, загальні принципи оподаткування і ін.)). У деяких випадках приймаються спеціальні конституційні та органічні закони;

Загальні інституційні закони – законодавчі акти, що містять положення, які регулюють окремі інститути загалом, їх основи, головні характеристики. У цих актах відсутня деталізація конкретних видів понять. Переважно до них належать бюджетні і податкові кодекси, що поєднують матеріальні і процесуальні сторони, а також основні закони загального характеру (Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України та ін.).

Спеціальні інституційні закони – законодавчі акти, що регулюють окремі частини фінансових інститутів. До них належать, наприклад, закони, що містять характеристику окремого виду податку, детальний механізм його обчислення і сплати.

Конституція України містить норми, що становлять основу фінансового законодавства. Так, відповідно до ст. 67 Конституції України: “кожен зобов’язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах,

встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом”. Стаття 92 Конституції України чітко встановлює, що виключно законами України визначаються: “...правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи... Виключно законами України встановлюються: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи...”.

Основою серед нормативно-правових актів, що регулюють фінансові правовідносини, безсумнівно, є кодекси та закони. Серед них – Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010, Закон України

“Про банки і банківську діяльність”, Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України (КМУ), інших державних та місцевих органів видаються з метою конкретизації та деталізації законів країни. Наприклад, з метою реалізації Бюджетного кодексу України було прийнято велику кількість постанов КМУ, зокрема: “Про затвердження Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами” від 19 січня 2011 р. № 21; “Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень” від 16 лютого 2011 р. № 110;

“Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту Державного бюджету” від 26 квітня 2003 року № 621 тощо.

ПИТАННЯ 3. СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Структурними елементами системи фінансового права є: фінансово-правові норми, інститути та підгалузі.

Норми фінансового права обумовлено публічною, тобто визначальною для країни діяльністю, а саме діяльністю з формування грошових фондів для загальнодержавних потреб, для утримання державних органів і їх матеріально-фінансового забезпечення.

Правові норми утворюють галузь права, зазвичай через інститути. Формування галузі може охоплювати кілька ступенів (інститут – складний інститут – підгалузь – галузь).

У системі фінансового права виділяють Загальну та Особливу частини.

– **Загальна частина** акумулює інститути, що закріплюють загальні підходи до регулювання фінансової системи, які стосуються всіх норм Особливої частини. До Загальної частини належать фінансово-правові норми, що закріплюють основні принципи, форми й методи фінансової діяльності; поняття й функції фінансів; систему фінансових органів, їхні повноваження; правове положення інших суб'єктів фінансового права; загальні положення організації фінансового контролю.

– **Особливу частину** становлять фінансово-правові норми, що регулюють відносини у сфері бюджетної системи, державних доходів і видатків, оподаткування, обов'язкового державного страхування, кредитування, публічного регулювання банківської діяльності, а також валютного регулювання.

За характером поведінки яку регулюють фінансово-правові норми поділяються на 3 групи.

1. зобов'язуючі (ст. Конституції кожен зобов'язаний сплачувати податки)
2. забороняючі
3. уповноважуючі

Структура фінансово-правової норми:

Гіпотеза - умова застосування

Диспозиція - саме правило поведінки

У фінансовому праві гіпотеза і диспозиція повинні бути чітко визначені.

Санкція - у фінансовому праві так як у інших галузях (вказівка про порушення норми права).

Санкція фінансово-правових норм містять покарання у фінансовій (грошовій) формі. Може бути кримінальне покарання, але фінансово-правова санкція не містить кримінальних аспектів.

У фінансовому праві застосовуються найрізноманітніші способи державного примусу, які мають широке та вузьке значення.

Заходи державного примусу у широкому значенні поділяють на дві групи залежно від підстави застосування:

1) державно-примусові заходи, що є реакцією держави стосовно конкретного суб'єкта на факт його протиправної поведінки (основна група). Їх, в свою чергу, поділяють на:

а) юридичні санкції (застосування фінансових санкцій, накладення адміністративних і дисциплінарних стягнень, застосування кримінального покарання тощо);

б) заходи, які застосовують з метою припинення протиправних дій суб'єктів фінансового права

2) запобіжні заходи, застосування яких не пов'язано із протиправними діяннями і які, як правило, передують застосуванню юридичних санкцій.

Саме санкція вказує на ті несприятливі наслідки, які застосовуються до порушника приписів правової норми.

Поняття «санкція» і «юридична відповідальність» - поняття різні, санкція - це можливий наслідок, що настає в разі невиконання правових вимог, але який з тих чи інших причин може і не настати.